

LÁSZLÓ KIRÁLY HÁZASSÁGAI

A lovagkirály legendájának legemlékezetesebb és legtöbbet ábrázolt részlete a leány kiszabadítása a besenyő (vagy kun) vitéz markából 1068-ban, a cserhalmi vagy kerlési csata után, amikor Szent László még csak herceg volt. A leányszabadítás nemcsak lovagiasnak, hanem mélyen vallásosnak is ábrázolja Lászlót: vitézül harcol, hogy megmentse az elrablott leányt, aki maga is cselekvően részt vesz a pogány legyőzésében, és a diadal után Szűz Mária alakját ölti magára. A legendán kívül sajnos keveset tudunk Szent László és a nők kapcsolatáról.

Házasságai kapcsán legfeljebb az Árpádok dinasztikus szövetségi politikáját emelhetjük ki, nem a személyes érzéseit. Feltételezések szerint első felesége előkelő magyar hölgy lehetett – ez egyedülálló lenne az Árpád-házi királyok között. Erről a feltételezett első feleségről semmit nem tudunk. 1078 táján vette el Rheinfeldi Adelheidet (1060?–1990), Rajnai Rudolf sváb herceg és Savoyai Adelheid leányát. A házasság a császárság és a pápaság küzdelmének csúcspontján kötöttetett és elsősorban a sváb hercegség érdekeit volt hivatott szolgálni. Adelheid magyar királyné emlékét egy csodálatos és nagy vitákat kiváltó kereszttereklye tartja fenn mindmáig.

Rajnai Rudolf sváb herceg – kétszeresen is a száli IV. Henrik német-római császár sógora, mivel először Henrik nővérét, Matildát vette el, majd Henrik feleségének, Bertának a nővérét, Savoyai Adelheidet – az uralkodó hűségese támogatója volt egészen 1075-ig, az investitúraháború kitöréséig. Amikor VII. Gergely pápa 1076-ban kiközösítette Henriket, és a Német-római Birodalom trónusát üresnek nyilvánította, a német fejedelmek egy része Rajnai Rudolfot választotta meg császárnak. Henriket Canossa-járása után a pápa visszafogadta az egyházba, közben azonban Rudolfot Siegfried mainzi érsek már császárrá koronázta. Henrik helyzetének megszilárdulása után Rudolf Szászországba menekült, a sváb hercegséget fiára, Bertholdra hagyta, lányát pedig hozzáadta Lászlóhoz, akitől segítséget remélt Henrik ellen. 1080. október 14-én Rudolf ugyan győzelmet aratott Henrik felett a honmölsteri csatában, de súlyos sebesülésbe belehalt. Adelheid ekkor teljesen elárvult: anyja egy évvel korábban, 1079-ben halt meg.

SÁGHY MARIANNE

A lovagkirály felesége

ADELHEID KIRÁLYNÉ

A nők tisztelete a keresztény lovag legfőbb erényeinek egyike. A lovag védi a leányokat és asszonyokat a bántalmazástól és az erőszaktól – a gyengébb tiszteletben tartása nemcsak az igazi férfi védjegye, hanem jogi kategória is. A nőtisztelet szublimált kifejezései a trubadúrénekek és a Szűz Mária-kultusz. A Mária-tisztelet és a lovageszmény már korán feltűnt a Magyar Királyságban: a latin Nyugaton elsőként István király ajánlotta a Szűzanya pártfogásába országát, László királyt pedig már a lovagkor hajnalán „Szűz Mária választott vitézének” tekintették, amikor megválasztották az első kereszties hadjárat vezetőjének.

László és Adelheid házasságából fiú nem született. Két vagy talán három lányuk volt, akiknek nevét nem ismerjük. Legidősebb lányukat a 16. századtól a magyar krónikák Piroskának nevezik (1080?–1134. augusztus 13). Eirene néven II. Komnénosz János felesége, Bizánc szentként tisztelt császárnéja lett, akinek mozaikportróját mindmáig megcsodálhatjuk az isztambuli Hagia Sophiában. Másik lányuk Jaroszláv volhíniai fejedelem felesége lett.

Adelheid 1090 májusában halt meg, alig harmincévesen. Akaratával ellentétben nem a fekete-erdei Szent Balázs-apátságban, hanem Veszprémben temették el. A székesegyházban fennmaradt sírkövének antikizáló reneszánsz feliratát Bonfini őrizte meg: „*Ladislai regis consortum hic ossa quiescunt.*” („Itt László, a király felesége csontjai vannak.”) A német királyné hamvai Veszprémben maradtak, a sírkő azonban már a 18. században a felvidéki Makranc (Mokronce, Szlovákia) újkori templomába került. Adelheid nevét az anyja emlékére készített drágaköves kereszt és leánya nagy alapítása, a Pantokrator-kolostoregyüttes őrizi.

AZ ADELHEID-KERESZT

Anyja emlékére Adelheid arany ereklyetartó keresztet és 70 aranyat ajándékozott a Fekete-erdőben lévő Szent Balázs bencés apátságnak. A kolostor ekkor Gisbert apát (1068–1086) vezetése alatt állt, de a drágaköves ereklyét csak Uto (1086–1108) alatt fejezték be, valószínűleg Reichenauban. Ma Ausztriában, a Sankt Paul im Lavanttal-i bencés apátságban őrzik. A keresztet először a Szent Balázs-apátság 12. századi krónikája, a *Liber constructionis monasterii ad St. Blasiem* említi. Eszerint Adelheid a sógorától, I. Géza magyar királytól ajándékba kapta a Szent Kereszt egy darabját, amelyet drágaköves aranyfoglatba helyeztetett. Ezt a keresztet adományozta a Szent Balázs-apátságnak, aranypénzek kíséretében. Az ajándékozással Adelheid nemcsak jámborságát és nagylelkűségét fejezte ki, hanem azt a kívánságát is, hogy itt temessék el, anyja és bátyjai, Berthold és Ottó mellett. A Szent Balázs-apátság kulcsszerepet játszott Rajnai Rudolf és IV. Henrik viszályában. Az 1070-es években Rudolf a clunyi reformot plántálta az apátságba, amit Henrik ellenzett, az özvegy Ágnes császárné azonban Rudolf pártjára állt. A kereszt adományo-

zásáról magyarországi források nem emlékeznek meg. Adelheidet VII. Gergely pápa egy levelében „császárnőként” említi.

A 82,9 cm magas, 65,4 cm széles és 7,4-7,8 cm vastag, drágaköves kereszt (*crux gemmata*) a legnagyobb a 11. századi ereklyetartó kereszttek közül. Eredetileg 170 drágakő díszítette, ma már csak 147 van meg: 53 ametiszt, 22 karnélium, 17 agát, 13 kvarc, 7 holdkő, 6 gránát, 5 kalcedon, 5 ónix, 4 almandinkő, 4 heliotrop, 3 türkiz, 2 berill, 2 szerpentinkő, 1 lapis lazuli, 1 smaragd, 1 tejobál, 1 füstkvarc. A gemmák közül 24 antik római, emellett 3 egyiptomi skarabeusz is díszíti a keresztet. A 18. századi leírások még 38 gemmát említenek, a legutóbbi restauráláskor 7 lapis lazuli tűnt el. A drágaköves vallásos jelentőségét az adja, hogy a *Jelenések könyvében* ezekből a kövekből épül fel a Mennyei Jeruzsálem. Emellett mindegyiküknek gyógyerőt is tulajdonítottak.

A kereszttel kapcsolatban több kérdés merül fel. Kaphatta-e Géza királytól a Szent Kereszt-ereklyéjét Adelheid? A személyes jámborság vagy a politikai teológia céljait szolgálta-e a kereszt? Anyja, apja, esetleg mindketjük vagy az egész család emlékét őrizi a remekművű alkotás?

A Szent Kereszt-ereklyék – Krisztus keresztfájának töredékei – keletről áramlottak nyugat felé. A Magyar Királyságnak nagy szerepe volt abban, hogy a jeruzsálemi – vagy még inkább bizánci – eredetű ereklyék eljutottak a latin kereszténységhez. Az Árpád-házi királyok gazdag ereklyegyűjteménnyel rendelkeztek, ezek közül azonban már csak az ugyancsak Szent Kereszt-ereklyét tartalmazó esztergomi szaurotka maradt fenn.

Géza királyról tudjuk, hogy jelentős ajándékokat kapott VII. Dukász Mihály bizánci császártól – többek között egy görög koronát, amely ma a Szent Korona alsó részét alkotja. Géza 1077-ben halt meg. Ha Adelheid és László házasságára ebben az évben került sor, nem lehetetlen, hogy a magyar király a Szent Kereszt darabkájával ajándékozta meg sógornőjét esküvője alkalmából, és ennek emlékét őrizte meg a Szent Balázs-apátság krónikája. Amennyiben azonban a frigyét 1078-ban kötötték, ilyenfajta adományozás nem történhetett.

Elképzelhető azonban, hogy a Gézától való eredeztetés csak ürügy, amely egy másik, nagyobb történet leplezé-

sére szolgál. Az Adelheid-kereszt nagyobb, mint a ma Bécsben, a Schatzkammerben őrzött császári Reichskreuz. Nem a személyes kegyesség esz-köze, hanem a politikai vallásosság kifejezője: birodalmi kereszt, Rudolf ellencsászár hatalmi jelvénye, aki erre tette le az esküt császárrá választáskor. Drágaköveinek harmada római császárokat és isteneket ábrázoló vésett kő és káma – ez is politikai programot fejez ki. 1079-ben, amikor Adelheid a keresztet a kolostornak adta, apja még élt, de üldözöttként már a végső összezapásra készült Henrikkel. A keresztet talán ő maga helyezte biztonságba a bencéseknél. Adelheid adományozta anyja emlékére, amely ezzel párhuzamosan történhetett, leplezte az ellencsászár keresztjének hollétét.

Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy Adelheid családja császári legitimációját és igényeit is szándékosan kifejezte a legrégebbi germán uralkodói családból, a burgund királyságra visszamenő Sapaudiából (Savoya) származó anyja sírjánál. Mindez nem zárja ki azt sem, hogy maga a Szent Kereszt-ereklye a Magyar Királyság közvetítésével került Rudolffhoz. Sőt az sem lehetetlen, hogy a kereszt egy része is a magyar királyné megrendelésére készült. Ugyanilyen emlékkeresztet készíttetett Gizella királyné Passauban anyja számára – elképzelhető, hogy Adelheid elődje, Gizella gesztusát ismételte meg, és az emlékkeresztet foglalták be Rudolf birodalmi keresztjébe.

Günter apát alatt (1141–1170) a hatalmas kereszt hátára feliratot véstek, amely az adományozónak és az apátnak is emléket állít. A kereszt szárának négy végére a négy evangelista jelképét vésték, középre pedig a Mindenható Krisztust (*Pantokrator*) a következők szövegével: CLAUDIT(VR) HIC DIGNI CRUCIS ALN (M)E PORTIO LIGNI PANNONICI REGIS DED(IT) VXOR HA(N)C ADILHEIDIS. (*E felséges keresztben foglaltatott életadó fa darabkáját a pannóniai király felesége, Adelheid ajándékozta.*)

A kereszt lábánál ez a felirat áll: CHRISTE DATOR VITAE, QUEM LAUDENT OMNIA RITE, PRAMIA DIGNA PARA REPARATIS IN CRUCIS ARA. CLAUDITUR HIC DIGNI CRUCIS ALMA PORTIO LIGNI DOMINVS GUNTHERUS ABAS PATRAVIT HANC CRUCEM. (*Krisztus az élet adója, akit minden rítussal tisztelünk, méltó árat fizetett megváltásunkért a kereszt oltárán. E felséges keresztben foglaltatott életadó fa darabkáját Günter apát úr újította fel.*) ♦